

Victoria
Hislop

TARPTAUTINIO BESTSELERIO „SALA“ AUTORĖ

Tie,
kuriuos
myli

Prologas

2016

Į mažą butuką Atėnuose keturios kartos susirinko švęsti gimtadienio. Smulkutė moteris sidabriniais plaukais šypsojosi stebėdama, kaip jos proanūkiai nerūpestingai bėgioja aplink stalą, o už jo sėdintys suaugusieji dainuoja:

*Pandoú na skorpízis,
Tis gnósis to fos,
Kai óloi na léne,
Na mía sofós.*

Skleiski šviesą,
Dalykis patirtimi,
Kad visi pasakytų,
Koks išminčius esi.

Nors šią dainą buvo girdėjusi tūkstantį kartų, Temidė Stavridis įsiklausė į jos žodžius ir susimąstė apie savo sukauptą išmintį, kurią ji perdavė artimiesiems. Atskleidė savo firminius receptus, parodė, kaip sukrauti laužą, kad degtų iš lėto, išmokė valgomąsias uogas atskirti nuo nuodingų. Galima sakyti, pasidalijo su jais visa patirtimi.

Senas raudonmedžio stalas buvo tankiai apsėstas aštuo-

niolikos giminaičių, vienas kitas vaikas dėl vietos stygiaus buvo paimti tėvams ant kelių. Gimtadienio patiekalai jau suvalgyti, tortas sušveistas, ir vėlyvą popietę jaunimas nenustygo prie stalo: vogčia dirščiojo į telefonus, laukdami naujos žinutės ir sekdami laiką. Dviejų miegamųjų bute sunku išsitekti energija trykstantiems vaikams — tiek mažiems, tiek dideliems, — todėl motinų nurodymu jie išsirikiavo į vorą, kad kiekvienas paeiliui priėjęs apkabintų senelę, kuriai šiandien sukako devyniasdešimt metų.

Pamėgtame nušiurusiame fotelyje sėdintis Temidės vyras atrodė mintimis nuklydęs kitur. Prieš išeidami vaikai paeiliui pakštelėjo ir jam: kas į viršugalvį, kas į skruostą — nelygu, kur pasiekė. Vyriškis, regis, nė nesuprato namuose esant svečių. Jis panėšėjo į tamsų trobesį, kurio šviesos per pastaruosius penkerius metus pamažėl užgeso, ir šiandieninis žmonos veido spindesys tik paryškino jo veido niūrumą. Giorgas Stavridis nenučiuokė, kad diduma šių žmonių — tai kraujo giminės, jo dėka išvydę pasaulį. Nūnai jie visi Giorgui buvo svetimi ir užmiršti, o šurmulys kambaryje senolį tik trikdė ir kėlė jam nerimą.

Kiek užtruko, kol artimieji atsibučiavo, atsisveikino ir apsiskeitė kuo nuoširdžiausiais pažadais netrukus vėl susitikti, bet galiausiai namai nuščiuovo. Ant stalo tebestovėjo indai su nebaigtais valgyti *pastítsio*, *spanakópita* ir *dolmadákia**. Maisto liko tiek, kad būtų pakakę antrąsyk svečius papenėti. Neskaitant trupinių ir šokoladinio glajaus likučių, tuščia kėpsojo tik torto lėkštė. Saldėsis buvo mikliai supjaustytas ir išdalytas popierinėse lėkštutėse, iš kurių paskutinė tebebuvo nepaliesta ant Giorgio fotelio ranktūrio.

* Makaronų patiekalas su malta mėsa, pikantiškas špinatų pyragas ir ryžiais įdarytos daržovės. (Čia ir toliau — *vert. past.*)

Du anūkai pasiliko: Popė, gyvenanti netoliese, ir Nikas, pasveikinti senelės atvykęs iš Amerikos. Jis sėdėjo įsitaisęs kampe ir dirbo nešiojamuoju kompiuteriu, o Popė rinko nuo stalo taures.

— Aš tau padėsiu, *Yiayia**, — tarė Popė, kraudama į stirtą pietų lėkštes.

Likusių maistą ketino sudėti į plastikines dėžutes.

— Ne, ne, Pope *mou***. Nereikia. Žinau, kokie jūs, jaunimas, užsiėmę.

— Aš neužsiėmusi, *Yiayia*, — atšovė anukė ir vos girdimai pridūrė: — Kad ir kaip būtų gaila.

Popė puse etato dirbo vertėja ir norėdama prisidurti prie mažo atlyginimo ieškojosi darbo bare.

Šventės šurmulyš nuvargino senolę, todėl giliai širdyje ji džiaugėsi pagalba.

Ilgakojė jauniausioji Temidės anukė buvo kone trisdešimčia centimetrų aukštesnė už senelę, iš jos buvo paveldėjusi skruostikaulius ir smulkius pirštus. Popei atėjus, *yiayia* nuliūdo išvydusi jos šukuoseną. Viena anukės galvos pusė buvo nuskusta plikai, o kitapus galvos plaukai siekė pečius ir buvo nudažyti violetinėmis sruogomis. Be to, nosyje Popė segėjo mažytį auskarą, bet šis Temidei nebebuvo naujiena, mat anukė jį įsivėrė prieš keletą metų.

— Tik pažvelk, kiek liko maisto! — nepatenkinta sušuko mergina. — Per krizę nederėtų švaistytis.

— Krizė? — pakartotojo senelė.

— Taip, *Yiayia*. Krizė!

* Senelė (gr.).

** Mano (gr.).

Temidė erzino anūkę, tik ši nesuprato.

— Žinau, žinau. Visi kalba apie krizę. Bet šiandien norėjau pasidžiaugti, kad tiek daug *turime*, užuot liūdėjusi dėl to, ko *neturime*.

— Jaučiuosi kalta, ir tiek. Pati to nenorėdama.

— Dėl manęs, *agápi mou**, pasistenk nesijausti kalta. Net jei manai, kad maisto išties per daug.

Ankštoje virtuvėje vos išsiteko dvi moterys, viena iš jų plovė ir šluostė lėkštes, kita dėjo jas į spintelę. Ilgakojei Popei nereikėjo pasilypėti ant kėdės, kad pasiektų lentynas aukštai.

Baigus tvarkytis, kai virtuvė tviskėjo švara, senelė ir anūkė, peržengusios Giorgo kojas, išėjo į balkoną. Prie jų prisidėjo ir Nikas.

Nikui ir Popei buvo apie trisdešimt, bet tik amžius ir buvo vienintelis jų panašumas. Iš pažiūros juodu buvo visiškai skirtingi: Nikas vilkėjo kostiumą, Popė — tampres ir marškinėlius. Per pastaruosius dešimt metų jie tik retkarčiais susitikdavo šeimos šventėse, bet susitikę tiesiog prikepdavo vienas prie kito. Popei magėdavo iškvesti pusbrolių apie Amerikos politiką, o Nikas, pastaruoju metu vis apsilankantis Graikijoje, buvo pritrinkęs klausimų apie šio krašto žmones. Galimybių ir privilegijų atžvilgiu jų vaikystė skyrėsi kaip diena nuo nakties, bet abu džiaugėsi puikiu universitetiniu išsilavinimu ir buvo lygia-verčiai pašnekovai.

Užaugusiam nuosavame name su veja apželdintu kiemu, Nikui kėlė nuostabą graikų gyvenimo būdas. Štai kad ir šiandien: namo langai atviri, langinės išklerusios, o tai reiškia, kad niekur nepasislėpsi nuo smalsių ausų. Buvo girdėti pakelti

* Mano meile (*gr.*).

kaimynų balsai, vaikų verksmas, televizoriaus maurojimas, palikto groti radijo melodijos, nenumaldomas paauglių muzikos gaudesys. Tyla daugiabutyje buvo tokia pat retenybė, kaip ir privatumas.

Pusbrolį amerikietį, kaip mintyse Niką vadino Popė, stebino ir graikų įprotis viešinti asmeninį savo gyvenimą, tarsi šis būtų kokia ant virvės padžiauta paklodė. Čia visi žino apie kaimyno šeimą: kiek ją sudaro narių, kokio jie amžiaus, kuo dirba; galimas daiktas, net politinės tavo pažiūros visiems kaip ant delno.

Temidė Stavridis pastebėjo, kad anūkė stebailija į balkoną priešais. Ant skalbinių virvės kabančių juodų marškinėlių eilė patvirtino nuogastavimus.

— Manai, jie priklauso „Auksinei aušrai“*? — paklausė Popė su nerimo gaidale balse.

— Bijau, kad taip, — liūdnai atitarė Temidė. — Tėvas ir visi trys sūnūs.

— Kas ta „Auksinė aušra“? — susidomėjo Nikas.

— Fašistai, — atsiliepė Popė. — Žiaurūs fašistai, nusiteikę prieš imigrantus.

Temidė per televizorių matė reportažą apie vakardieną vykusią kraštutinių dešiniųjų partijos demonstraciją, ir tai sukėlė moteriai nerimą.

Kurį laiką trijulė žiūrėjo į vaizdą priešakyje. Balkone visada buvo į ką žiūrėti. Lauke berniukai spardė kamuolį, jų motinos sėdėjo ant suolo, rūkė ir plepėjo. Trys paaugliai mopedais užvažiavo ant šaligatvio ir palikę savo transportą sugužėjo į kavinę netoliese. Vienas vyras sustabdė kitą, tarsi norėdamas

* Chrysí Avgí — graikų kraštutinių dešiniųjų partija.

prisidegti cigaretę, bet ir Popė, ir Nikas pastebėjo, kad jis praeiviui kišenėn įbruko paketėlį.

Temidė nemokėjo sėdėti be darbo. Suskato laistyti tužinus augalų, paskui ketino apsišluoti ir išplauti plytelėmis dengtas balkono grindis.

Kol senelė triūsė, Popė pasiūlė paruošti kavos.

— Ar *Pappou** irgi norės?.. — tyliai paklausė anūkė.

— Jis jau nebegeria kavos, — atsakė Temidė. — Visą laiką stovi, kol atšąla. Ar žinote, kad jau bemaž dvidešimt metų nebavaikšto į *kafeneío***? Pastarąjį kartą kavinėje apsilankė per mano gimtadienį, todėl ir įsiminiau. Tuomet grįžo keistos nuotaikos. Žinojau, kad niekada daugiau ten kojos nekels. Ko gero, tada išgėrė paskutinį savo kavos puodelį.

Nikas liūdnai dirstelėjo į senelį. Net jis suprato, ką reiškia graikui liautis vaikščioti į *kafeneío*.

— Dabar jis gyvena savo pasaulyje, — pridūrė Temidė.

— Gal taip ir geriau. Juk tikrovėje ne per daugiausia laimės, tiesa? — pasakė Popė.

Temidė niūriai pažvelgė į anukę.

— Atleisk, kad aš taip nelinksmu, *Yiayιά*. Kartais išsprūsta.

Moteris suspaudė anūkei plaštaką.

— Viskas susitvarkys, — patikino. — Pamatysi.

— Iš kur žinai?

— Nes ilgainiui gyvenimas visada susiklosto gerai. Kartais reikalai pašlyja, bet paskui pasitaiso.

— Tu rimtai? Net dabar tai sakai? Kai tiek žmonių grūdasi labdaros valgyklų eilėse ir miega palei duris!

— Sutinku, kad nėra lengva. Bet visi rūpinasi tik šiandien-

* Senelis (*gr.*).

** Kavinė (*gr.*).

na. Reikėtų atsigręžti praeitin ir prisiminti, kad kitados buvo kur kas blogiau.

Popė sutrikusi žvelgė į senelę.

— Žinau, turbūt laikai mane tikra švaistūne, mieloji, bet, patikėk, būdama tavo amžiaus ničnieko neišmesdavau. Suprantu, kad ir dabar turėčiau būti taupesnė, bet kadangi galiu sau leisti...

— Nenorėjau tavęs peikti, — įsiterpė anūkė.

— Žinau, žinau.

— Nugyvenai tokį ilgą gyvenimą, *Yiayia*. Kartais stebiuosi, ir kaip tau sutelpa į galvą šitiek prisiminimų!

— Sukasi sraigteliai, — atitarė senoji moteris, stuksendama pirštu sau į kaktą. — Žiūrėdama į gatvę matau ne tik šiandieninį jos vaizdą, bet ir buvusį kitados.

— Ir ką jauti? — pasidomėjo Nikas. — Nostalgiją?

— Ne visada. Praeityje būta gerų dalykų, bet būta ir blogų. Daug ką prisimenu žiūrėdama iš balkono žemyn.

— Pavyzdžiui?

— Matėte nuotrauką ant komodos? Tą dešinėje?

Pro atviras stiklines duris buvo matyti svetainė. Ant komodos stovėjo įrėmintų fotografijų eilė.

— Tą, kurioje tu nusipaveikslavusi su sese?

— Nuotraukoje ne sesuo. Ten Fotinė. Geriausia mano mokyklos draugė. Buvome tarsį seserys. Gal net artimesnės.

Senelė ištiesė ranką per turėklą, rodydama į aikštės pakraštį.

— Ji mirė, — pridūrė, — štai toje vietoje.

Popė nepatikliai dėbtelėjo, o tada nusuko akis rodoma kryptimi. Niekada nebuvo girdėjusi apie Fotinę, ir toks netikėtas senelės atvirumas ją nustebino.

— Tai nutiko per okupaciją. Kentėme badą *agápi mou*. Šimtai tūkstančių neišgyveno.

— Kaip baisu, — atsiliepė Nikas. — Nežinojau, kad čia buvo taip baisiai.

Vaikystėje tėvas tik bendrais bruožais papasakojo jam Graikijos istoriją. Tada Nikas težinojo, kad 1453 metais žlugo Konstantinopolis, o 1821 metais įvyko Graikijos revoliucija, bet nebūtų paminėjęs nė vieno ministro pirmininko (nors galėjo išpyškinti visų paeiliui Amerikos prezidentų pavardes — ankstyvoje vaikystėje šiuo triuku linksmindavo svečius). Pauglystėje berniukas labiau susidomėjo Graikija, netgi užsirašė į intensyvius graikų kalbos kursus, mat labai norėjo atrasti savo šaknis.

— Taip, Nikai. Baisu. Labai baisu. Fotinė buvo tokia jauna... — Temidė trumpam nutilo, norėdama nusiraminti, o tada tęsė: — Nuolatos kentėme badą. Dabar, kai maisto yra daugiau nei pakankamai, mėgstu priruošti kalnus patiekalų vien todėl, kad galiu. Turbūt atrodau ekstravagantiška.

— Kažkas į tą pusę, *Yiayía*, — spausdama senelei dilbį, nusišypsojo anūkė. — Gal galima pasiimti tų valgių į namus?

— Neškis viską, — leido senelė.

Grįžti iš senelės su maisto likučių krepšiu buvo savotiškas ritualas. Kartu su buto draugais Popė misdavo jais visą savaitę.

Svetainėje retkarčiais sumurmėdamas ramiai knarkė senelis.

— Kaip manai, *Yiayía*, ką jis sapnuoja? — pasmalsavo Nikas.

— Sunku pasakyti. Kažin, ar jo galvoje beliko minčių ar prisiminimų.

— Gal pasąmonėje kas nors ir išliko, — garsiai pamąstė jaunuolis.

— Kartais pavydžiu Giorgui, kad turi galvoje tuščios vietas, — atsiliepė Temidė. — Vadinasi, jam ramu.

— Kaip tai? — nesuprato Popė.

— Aš prisimenu galbūt per daug, todėl kartais nerandu sau vietos. Prisiminimai per daug ryškūs.

Praėjo kelios minutės. Saulė nusileido, žiebėsi gatvės žibintai. Temidė pasviro prie anūkės ir palietė jai plaštaką.

— Kodėl gi mums nenuėjus išgerti kavos? — sukuždėjo. — Paskui užsuksime į bažnytelę. Visada taip darau per gimtadienį.

— Meldiesi? — nustebo Popė, žinodama, kad senelė ne itin religinga.

— Ne, *agápi mou*. Uždegu vieną kitą žvakelę.

— Ar tau nepakako žvakučių ant torto? — paerzino mergina.

Temidė nusišypsojo.

— Kam skirtos tos žvakelės? — paklausė Nikas.

— Eime drauge, ir viską papasakosiu, — atsakė žvelgdama į Niką, kaip visada kiek sugluminta anūko panašumo į vyrą, kurio vardu buvo pavadintas.

Praleidusi dieną su artimaisiais, susispietusiai ankštuose jos namuose, Temidė apgailestavo neturinti ko perduoti anūkams ir proanūkiams. Vertingų daiktų neturėjo, išskyrus nušiurusį stalą, prie kurio sėsdavo valgyti ištisos giminės kartos.

O gal esama kitokio palikimo? Staiga, žiūrėdama į Giorgą, kurio, regis, tik kūnas buvo likęs svetainėje, moteris pagalvojo, kad norėtų šį tą papasakoti. Gyvenimo istorijos nepavadinsi palikimu, bet tai buvo viskas, ką Temidė turėjo, todėl nuspren-

dė pasidalyti ją su šiais dviem jaunuoliais. Temidė visus anūkus vienodai mylėjo, bet jos širdis labai linko prie Popės, kadangi matė anūkę bemaž kasdien nuo pat jos gimimo. Nikui jautė ypatingą silpnybę, nors šis aplankydavo senelę tik kartą per metus.

Trijulė greitai susiruošė: Nikas padėjo Temidei apsigyventi megztinį, Popė užsimetė išblukusį raudoną lietpaltį, pirktą sendaikčių parduotuvėje.

Kadangi kitą rytą Nikas turėjo skristi atgal į Ameriką, Temidė pareiškė, esą prieš kelionę jam privalu pasivaišinti šviežia baklava ir tikra graikiška kava. Nors buvo sočiai pavalgęs, Nikas negalėjo atsisakyti, ir netrukus jie atsidūrė vietinėje *zacharoplasteio**.

Visi trys įsitaisė prie staliuko, ir Temidė pradėjo pasakoti.

* Kepyklėlė (*gr.*).

1 skyrius

1930

Prie skruosto šnarantis apsiuvas, nuo brolių ir sesers lakstymo virpančios grindlentės, iš kažin kur sklindantis porceliano indų cinksėjimas, išklypusių motinos kojų, apautų rudais bateliais su sagtimis, vaizdas — tai ankstyvieji Temidės prisiminimai.

Turėdama didelį namą, vyrą, kuris išėjęs jūron negriždavo mėnesių mėnesius, ir keturis vaikus, Elefterija Koralis nuolatos būdavo užsiėmusi namų ruošą. Žaisti su vaikais ji neturėjo kada. Ankstyvuosius savo metus mažoji praleido laimingame apleistume ir užaugo tikėdama, kad moka pasiversti nematoma.

Tekėdama už Pavlo, Elefterija prie jaunos šeimos gerovės prisidėjo kraičiu — velionės motinos jai paliktu dviaukščiu neoklasicizmo epochos namu Antigonės gatvėje. Statinio išvaizda kėlė nuostabą, nes buvo be saiko išpuoštas. Namas turėjo didžiulį balkoną, prašmatnias kolonas ir eilę baroko stiliaus puošmenų palei stogo liniją. Lubas dabino karnizai, vienu grindis dengė plytelės, kitur — poliruotos medinės lentos. Diena, kai nutinkavę viršutinio aukšto langus puošiančias kariatides meistrai pagaliau baigė darbą, buvo pati didingiausia namo istorijoje. Nuo tos dienos prasidėjo ilga ir nepertraukiamą jo irimo kelionė.

Šeima stokojo pinigų remontui, todėl įtrūkęs mūras ir su-trūnijusios grindys nuolatos grasino nelaimingais nutikimais. Kadaisė klestėjusios giminės palikuonys įpuolė į vargą. Prieš septyniasdešimt metų Temidės protėviai iš motinos pusės priklausė augančiai pirklių klasei, deja, lengvabūdiškai inves-tuodami prarado viską, bet namą išsaugojo. Didžiuma verty-bių, kaip antai paveikslai ir sidabras, ilgainiui buvo parduotos, išliko tik keletas senovinių prancūziškų baldų ir vienas kitas papuošalas.

Kitokio gyvenimo Temidė nepažinojo ir įsivaizdavo, kad visi gyvena karo sąlygomis ir glaudžiasi griūvančiuose pasta-tuose. Pro suskilusius langus vidun smelkėsi dulkės, nuo lubų krisdavo tinko gabalai, pakilęs vėjas plėšdavo nuo stogo čerpes ir šios duždavo į šaligatvį. Žiemą ir pavasarį Temidei užmigti neleidavo nuolatinis *tekšt tekšt tekšt* — tai lietaus lašai tekšė-davo į tuzinus kibirų. Garsas šiek tiek panėšėjo į muziką, ir namui tręstant lašų gaudyklių kambariuose vis daugėjo.

Vieno namo Antigonės gatvėje langus neseniai užkalė lentomis. Po teisybei, šis labiau tiko gyventi nei supelijęs Ko-ralis šeimos būstas, kurį vis labiau glemžėsi sporas leidžiančios bakterijos. Pirmas namo aukštas buvo supuvęs, iš po grindų sklindantis dvokas sunkėsi į sienas.

Vaikai laisvai bėgiojo po yrantį namą, negalvodami apie pavojus, užpildydami erdvę šurmuliu ir linksmais žaidimais. Temidė buvo per maža lakstyti drauge, todėl sėdėdavo laiptų apačioje stebėdama, kaip broliai ir sesuo užbėga didžiaisiais centriniais laiptais, o paskui čiuožia žemyn slidžiu turėklų. Trys jo apsauginiai dekoratyviniai kuoleliai išlūžo ir liko žio-jėti pavojinga skylė.

Mergaitė susižavėjusi žiūrėdavo į čiuožiančius jos link

Tanasį, Paną ir Margaritą. Motina retai kada sergėdavo vaikus ir pasirodydavo tik tuomet, kai praradęs pusiausvyrą kuris nors šleptelėdavo ant kietų grindų, dengtų akmeninėmis plytelėmis. Išgirdusi skausmingą klyksmą ji tuojau atskubėdavo; įsitikinusi, kad vaikas viso labo įsitaisė guzą ant galvos, minutėlę apglėbdavo nelaimėlį, bet vos tik verksmas nutildavo, grįždavo prie darbų. Laiptų apačioje gulėjo kilimėlis, kuriame iki šiol buvo matyti kraujo dėmės, likusios po paskutinio nelaimingo Tanasio skrydžio turėklui. Elefterija veltui stengėsi iššiuruoti kilimėlį šepečiu — kraujo dėmės pamažu susilies su išblukusia rusva jo spalva.

Motina draudė Temidei lįsti po stalų, bet ji neklausė. Mėgdavo pasislėpti po storu raudonmedžio stalviršiu, už sunkių siuvinėtos staltiesės klosčių; iš čia galėdavo klausytis slopių užstalės kalbų. Pastalėje buvo ir saugu, ir pavojinga. Tiesą sakant, visuose namuose nebūtum radęs saugaus kampo. Sutrėšusiose grindyse po stalų žiojėjo tokia skylė, kad jon galėjo įsmukti maža vaiko pėdutė. Kai Temidė ūgtelės, jos koja, galimas daiktas, tikrai prasmegs grindyse.

— O tada tu krisi į pirmą aukštą ir žūsi, — gąsdino motina.

Motinos balsą Temidė siejo su nurodymais ir įspėjimais.

Kai Pavlo Koralio vadovaujamas prekybinis laivas prisivartuodavo Pirėjuje, namuose pasirodydavo ir šeimos galva. Jis buvo tikras galiūnas, laisvai paimdavęs ant rankų išsyk abi dukteris. Temidė nesuprasdavo, kodėl grįžus tėvui vyresnėlė su ja elgiasi dar bjauriau nei įprastai, mat nežinojo, kad sesutei gimus Margarita jautėsi atstumta. Ji niekuo nenorėjo dalytis su Temide, ką ir kalbėti apie tėvo meilę. Iš užjūrių Pavlas pargabendavo krepšį, pilną keistų, neregėtų dovanų. Kartą iš Kinijos

jis parvežė mažytes siuvinėtas šlepetes, abiem berniukams po peilį, o žmonai — stambų brangakmenį (tikras jis buvo ar padirbtas — Temidė taip ir nesužinojo). Iš Indijos atgabeno drožinių drambliukų, smilkalų ir šilko. Tokie suvenyrai atrodė lyg vos matomi spalvos potėpiai nutriušusiuose kambariuose ir užėmė vietą vertingesnių, bet niūrių šeimos relikvijų, kurias teko parduoti, pristigus pinigų batams.

Per Pavlo atostogas namuose įsigalėdavo dar didesnė netvarka. Elefterija Koralis ir be to sukdavosi kaip bitė, bet grįžus vyrui jai padaugėdavo pareigų, ir ne tik miegamajame, — turėdavo ruošti daugiau maisto ir skalbti. Temidė įsidėmėjo, kad tėvui atostogaujant motina būdavo nervingesnė nei visada, o grindys — purvinesnės.

Tomis dienomis Temidė stengdavosi kuo ilgiau tūnoti savo pamėgtoje slėptuvėje. Pas tėvą užsukdavo svečių, jie valgydavo, trunkydavo kumščiais į stalą, ir mergaitė girdėdavo dundant medinį stogą sau virš galvos. Pačioje mažumėje ji išmoko vieną kitą žodį ir pavardę, užstalėje visad sakomus pakeltu tonu ir bemaž visada palydimus pasipiktinimo šūksniais: „Venizelas*!“, „George**!“, „Karalius!“, „Turkai!“, „Žydai!“.

Neturėdama nė trejų metų Temidė išmoko žodį „katastrofa“. Kodėl ji įvyko? Kas už ją atsakingas? Iki pat dešimtojo pabaigos ir dar daugelį metų vėliau kiekvienoje šalies užstalėje griaudės ginčai apie tai, kas kaltas dėl įvykių, privedusių prie Smirnos, gražiausio Mažosios Azijos miesto, sugriovimo 1922 metais. Daugybės graikų žūtis visada išliks tautos atmintyje kaip ir šalį užliejęs milijono pabėgėlių srautas, visam laikui pakeitęs šalies visuomenę.

* Graikijos nacionalinio išsivadavimo lyderis.

** Jurgis II (George II) — Graikijos karalius, valdęs 1922–1924, 1935–1947.

Temidė užaugo manydama, kad Pavlas Koralis ir jo draugai, to paties rato žmonės, yra skirtingų politinių pažiūrų. Bet kad ir kaip ten būtų, visi vaidai prie stalo galiausiai baigdavosi taurių skambėjimu. Draugai lenkdavo vieną stikliuką degtinės po kito, taip triukšmingai grąžindami išgertą taurelę ant stalo, jog medyje likdavo žymės. Skaidrusis gėrimas kurstė svečių aistras ir pyktį, o paskui visi garsiai užtraukdavo dainą.

Galop motina išvilkdavo Temidę iš pastalės, kartais užmigusią prie auliniais batais mūvinčio tėvo kojų.

Iš savo slėptuvės Temidė nugirsdavo slopius tėvų pašnekesius, o kartais, tėvui išvykus, klausydavosi pokalbių motinos ir senelės iš tėvo pusės, — ši buvo dažna, nors ne visuomet pagaidaujama viešnia. Regis, pagrindinė moterų pokalbių tema buvo griūvantis namas ir artėjantis laikas išsikelti. Kartą nugirsta motinos ir senelės šneka Temidę apstulbino.

— Jie *nebegali* gyventi šiame sudužusiame laive, kurį vadinu namu.

Senelė buvo pasipiktinusi, bet mergaitei patiko mintis apie namą, pavadintą laivu. Audringomis dienomis, vėjui švilpaujant pro langų plyšius, namas išties girgždėdavo ir linguodavo tarsi jūra plaukiantis laivas.

Motinos atsakymas Temidę nustebino.

— Neturite gėdos, — sušnypštė ji. — Tai mūsų namai. Prašau išeiti. Prašau mus palikti *tuojau pat*.

Motinos balsas buvo kimus nuo pastangų pašnibždomis išlieti pyktį.

— Labai dėl jų nerimauju, — tęsė ponia Koralis. — Man atrodo, kad jie turėtų gyventi ten, kur mažiau...

Elefterija neleido anytai tęsti.

— *Nedrįskit* taip kalbėti prie vaikų!

Šįkart vyresnioji moteris susirūpinimą anūkų „gelbėjimu“ reiškė griežčiau, nei buvo įpratusi. Temidė išgirdo kur kas daugiau, negu jos amžiaus vaikui derėjo, ir greitai išmoko suprasti gudrius suaugusiųjų triukus.

— Nerimauju dėl tavo žmonos, — Pavlui grįžus iš jūros, bėdojo senelė. — Ji tiek daug dirba. Gal jums vertėtų išsikelti tegu ir kuklesnį, bet į padoresnį namą?

Tiesą sakant, senajam namui švarinti derėjo nusamdyti dvi tarnaites, o jie negalėjo sau leisti net vienos.

Įkyrios anytos pastabos retai būdavo skirtos pačiai Elefterijai, todėl marti, savo ruožtu, taip pat atsakydavo jai per vyrą.

— Tai mūsų namai, — pareiškė Elefterija Pavlui. — Kad ir ką manytų tavo motina, aš susitvarkau.

Net Pavlui buvo akivaizdu, kad jo motina pavydi tokio įspūdingo marčios kraičio, todėl nesistebėjo, kad moterys viena kitos nemėgsta. Draugai taip pat pritare, kad normalu anytai nemėgti marčios, o marčiai — *petherá**. Elefterijai atrodė, kad savininkiškas anytos požiūris į vienturtį sūnų ir jo vaikus menkina jos, kaip žmonos, vaidmenį šeimoje, o ponias Koralis buvo įsitikinusi, kad imtis motinai ir senelei derančios atsakomybės ją skatina kuo geriausi ketinimai.

Priešingai nei motina, Temidė laukdavo ateinant senelės, nes ji visada atnešdavo ką nors šviežio ir saldaus — dažniausiai pyragaitį su kremu ar gabalėlį torto. Kadangi pati nekepavo saldumynų, susižavėjimo kupini vaikų šūksniai priimant senelės lauktuves versdavo Elefteriją jaustis dar menkesnę ir dar labiau nekęsti savo linksmos ir dosnios *petherá*. Ponias Koralis buvo veik šešiasdešimt, bet ji neturėjo nė vieno žilo plauko.

* Anyta (*gr.*).

Kaip ir jo motina, Pavlas Koralis visada apsilankydavo netikėtai. Tėvo atvykimas jaudindavo, bet jam išvykus, taip pat netikėtai, kaip ir sugrįžus, vaikai pasijusdavo palikti. Temidė, nubudusi bendroje su sese lovoje, nors niekas nebūdavo jai sakęs, žinodavo, kad tėvas išvyko. Namuose nebesigirdėdavo griausmingo jo balso, didžiuliai aptrupėję kambariai atrodė tušti. Gyvenimas išsyk grįždavo į senas vėžes: vaikai nuolat pešėsi; Tanasis ir Panas žaisdavo kautynes, puošdami vienas kitą gumbais ir daužydami viską aplink; Margarita skriausdavo sesę; kartais užsukdavo senelė — ne padėti marčiai, bet pažiūrėti, kaip ši laido drabužius, ruošia valgi, skalbia ir džiausto skalbinius, taip pat jau nežinia kelintą kartą pasakyti, kokios išpurtusios nuo skalbimo ir grindų šveitimo Elefterijos rankos.

Motina nuolatos triūsė, todėl Temidė dažnai leisdavo laiką viena. Mergaitė neatsiminė, kad bent vieną valandą gyvenime Elefterija nebūtų užsiėmusi koku nors neatidėliotinu darbu, kurį rytoj teks dirbti iš naujo.

Vieną žiemos rytą motina kaip ir kasdien paskubomis išėjo į turgų, o Temidė liko kiūtoti savo nusiramino vietelėje po stalu (ji buvo jau ūgtelėjusi ir suprato, kas yra vienvė). Staiga keturmetė išgirdo bildesį, tarsi kas būtų užtrenkęs sunkias duris. Turbūt anksčiau nei įprasta iš miesto grįžo mama?

Tačiau atsitiko kas kita: tarp smulkių trūkių aptrupėjusiose sienose atsirado dideli vertikalūs ir horizontalūs plyšiai. Keliolikos nedidelių žemės drebėjimų per pastarąjį dešimtmetį ir nežymaus seisminio aktyvumo tądien pakako ne tik sienoms įskelti, bet ir pamatams išjudinti.

Išlindusi iš pastalės, kur visad būdavo tamsu, Temidė išvydo keistai ryškią šviesą. Paprastai langinės būdavo uždarytos, todėl kambaryje vyrodavo prieblanda, bet dabar tos prieblan-

dos nebuvo. Taip pat langų bei sienų. Šviesa netrukdoma liejosi visur. Priėjusi prie grindų krašto mergaitė pažvelgė apačion. Buvo matyti visa gatvė, nuo kairės iki dešinės, — medžiai, tramvajus tolumoje, praeiviai. Ji stovėjo ir žvelgė žemyn, į po kojomis žiojinčią prarają.

Apačioje, ant šaligatvio, ėmė rinktis žmonės ir atkraginę galvas rodė pirštais į blyškiai rožine suknute aprengtą mergytę, kuri atrodė lyg įrėmintoje fotografijoje. Temidė džiaugsmingai jiems pamojo ir, norėdama išgirsti, ką jai šaukia, dar labiau priartėjo prie krašto.

Gatvėje pasirodė skubriu žingsniu grįžtanti motina: nešdama sunkius krepšius su pirkiniais ji pastebėjo prie namo susirinkusią minią. Tada išvydo neregėtą vaizdą — jų namas buvo atviras tarsi spintelė, o ant atbrailos tabaluodama kojomis sėdėjo mažytė jos dukrelė.

Grindys neturėjo atramos. Jos kybojo ore.

Metusi krepšius Elefterija Koralis puolė bėgti, žmonės traukėsi iš kelio.

— Temide! *Agápi mou!* Mieloji!

Tokių žodžių motina kaip gyva nebuvo ištarusi.

— *Mána**! — sušuko Temidė. — *Koíta!* Žiūrėk!

Minia gatvėje išaugo. Žmonės stebėtinai greitai sugužėjo iš namų.

Šuolis iš antro aukšto būtų pavojingas net suaugusiam žmogui, o vaikui kryptis į metalo nuolaužų ir atskilusių mūro gabalų krūvą, iš kurios kyšojo aštrūs tinko luitai, būtų mirtinas.

— Lik ten... — kaip įmanydama ramiau pasakė Elefterija ir ištiesė į dukterį atsuktą delną, tarsi norėtų ją sulaikyti. — Sėdėk ir nejudėk... mes tave nukelsim.

* Mama (*gr.*).

Atsargiai apėjusi nukritusius mūro gabalus, moteris pasisuko į susirinkusius žmones, akimis prašydama pagalbos. Pasirodė vyras, nešinas antklode, dar trys pasišovė ją laikyti, kad Temidė galėtų saugiai nušokti. Prasibrovę pro fasado nuolaužas vyrai atsistojo į tinkamą padėtį. Namas vėl garsiai subraškėjo ir viena jo siena driokstelėjo į vidų. Spygtelėjusi, kaip darydavo broliai ir sesuo, drąsiai čiuoždami laiptų turėklais, Temidė nušoko. Ji minkštai plumptelėjo į ištemptos antklodės vidurį ir nespėjusi susivokti pasijuto apsiausta šiurkščiu vilnoniu audiniu ir paduota kažin kam į rankas. Vyrai tuo tarpu spruko šalin nuo krintančių plytų.

Atsidūrusi saugiai atstumu nuo namo Temidė bemat išsipainiojo iš antklodės ir puolė prie motinos. Elefterija apglėbė ir pamylavo dukterį, o namas, trumpam nuščiuvęs, ėmė griūti. Sienos laikė viena kitą, bet įgriuvus vienai, suzmeko visas pastatas — ne dalimis, bet visas išsyk, vienu staigiu, sakytumei gracingu judesiu, palikdamas dulkių tumulą virš galvų stebėtojams, kurie, dengdamiesi akis nuo smėlio, atsitraukė toliau.

Tą akimirką Tanasis, Panas ir Margarita kaip tik pasuko į Antigonės gatvę. Prie namų išvydę sambūrį vaikai sumišo, bet per žmonių galvas nebuvo matyti, ką visi atsidėję stebi.

Panas truktelėjo vyro, stovinčio priešais, rankovę, bet šiam buvo nė motais.

— Ei! — perrėkdamas triukšmą sušuko berniukas. — Kas atsitiko?

Vyras atsisuko.

— Namas sugriuvo. Tiesiai mums prieš akis. Ėmė ir sugriuvo.

Vaikai buvo girdėję senele kartojant tėvui, esą vieną gražią dieną namas užvirsiąs jiems ant galvų, ir žinojo, ką reiškia

gyventi, saugantis nuo stogo papsinčių lietaus lašų, ir būti pakeltiems iš miego ant lovos krintančių tinko skeveldrų. *Yiayia* buvo teisi.

— Mama, — sriūbavo Margarita. — Kur mama?

— Ir mažoji, — pridūrė Panas. Visi taip vadino Temidę, nors jai buvo jau ketveri. — *I mikri?* Kur mažoji?

— Mes jas rasim, — tvirtai, kaip ir dera vyriausiam broliui, pareiškė Tanasis.

Daugiau įvykių nesišvietė. Minia išsiskirstė, ir vaikai pagaliau pamatė, kas atsitiko. Visi trys stovėjo išpūtę akis, spokšodami į baldų ir rakandų krūvą, ant žemės išdraikytą dviejų namo aukštų turinį. Stirksantys iš griuvėsių buvo matyti pasikiri daiktai: štai ryškiaspalvė tėvo dovana, regima net nuolaužų krūsnėje, mėgstamiausia Margaritos lėlė, suplyšusios knygos, ant šono pakrypusi virtuvės spintelė su kyšančiais puodais ir virtine keptuvių.

Prie draugėn susigūžusių, apmirusių iš baimės vaikų priėjo kaimynė. Atrodė, visas trejetas štai štai pravirks balsu.

— Jūsų mama saugi, — nuramino moteris. — Ir mažoji Temidė. Joms niekas negresia. Žiū, antai jos!

Kiek tolėliau gatvėje vaikai pamatė veik neatpažįstamą motinos figūrą, šviesiai kaštoniniai jos plaukai buvo nubalinti dulkių. Tinko sluoksniu padengti Elefterijos Koralis drabužiai šmėkšojo krintančioje migloje. Kai šaukdami motiną pribėgo vyresnieji trys vaikai, ji vis dar tupinėjo aplink jaunėlę.

Viena moteris atnešė ąsotį vandens troškuliui numalšinti, bet, regis, niekas neketino siūlyti pagalbos. Kaimynų užuojauta apsiribojo susirūpinusiais žvilgsniais. Vaikai stovėjo susiglaudę, įsistebeiliję į nuolaužas, tačiau motina nusuko akis — sugriuvusio namo vaizdas jai buvo nepakeliamas.

Kurį laiką visi stovėjo it suakmenėję, tada lietus virto liūtimi. Paltai permirko, ir jie suprato ilgiau negalį pasilikti lauke. Temidė vilkėjo vien ploną suknutę.

— Man šalta, — virpėdama pasiskundė. — Labai šalta.

— Kur nors prisiglausim, — ramino dukterį motina.

Tą akimirką, tarsi gavusi signalą, pasirodė vaikų senelė. Dar niekada Elefterija Koralis nemėgo savo *petherá* labiau nei dabar, kai turės priklausyti nuo jos malonės.

Praėjo vos valanda, ir motina su vaikais atsikėlė gyventi pas senelę, į naują daugiabutį Patisijoje*.

Labiau nei žodžiai Elefteriją pykdė anytos kūno kalba, kuria ši nuolat liudijo įsitikinimą savo teisumu. Vis dėlto pasipiktinimą marčiai teko nuryti, nes neturėjo nei daiktų, nei išeities, o vaikams reikėjo stogo virš galvos.

Kitą dieną Elefterija grįžo į Antigionės gatvę dar kartą įvertinti žalos.

Pamatė, kad gražieji baldai, kuriais taip didžiavosi jos tėvai, nepataisomai sulūžę. Tarsi dėlionės fragmentai mėtėsi poliruotos inkrustuotos medienos gabalai ir tobulai nusklembtos baldų briaunos, bet kampe, tarsi panūdęs atsilaukyti, riogsojo raudonmedžio pietų stalas. Jis vienintelis liko sveikas.

Be mažiausio atsargumo peržengdama stiklo duženas, aštrius tinko dantis ir medžio skeveldras Elefterija klampojo per nuolaužas, kol rado, ko atėjusi: mažą papuošalų dėžutę, kurią vargais negalais ištraukė iš po sijos. Tokios dovanos ji nepaliks plėšikams. Taip pat tikėjosi rasti keletą drabužių — šie irgi buvo neabejotinos vertybės. Radusi griuvėsiuose seną drabužių spintą, ji išėmė krūvą daiktų ir nukratė dulkes. Tai buvo mėgstami Elefterijos rūbai.

* Centrinė Atėnų miesto dalis.

Paskui kelias dienas vyko karšti ginčai. Elefterija geidavo parsigabenti stalą į naujuosius namus ir, nors jis buvo per didelis anytos butui, užsispyrė jo nepalikti. Girdi, arba stalas stovės kambaryje, arba ji atiduos vaikus globoti vienai iš tetulių Larisoje. Kad ir kaip priešinosi, galiausiai ponias Koralis nusi-leido, ir kitą dieną baldas buvo ištrauktas iš griuvėsių, pastatytas kambaryje ir nenoriai užtiestas keletu sluoksnių mežginių staltiesės, tokios ilgos, jog slėpė lenktas stalo kojas.

— Tai viskas, ką leidau tau atsinešti, — sumurmėjo anyta, kai jos pačios mažesnis stalas buvo išneštas lauk.

Marti nudavė, kad neišgirdo.

Senelės daugiabutis stovėjo tolėliau nuo centro, bet ji nuolat pasakojo vaikams: „Ten tiek medžių! Ir tiek daug puikių žaliųjų plotų žaidimams ir poilsiui!“ Girdama Patisijos privalumų ji subtiliai kritikavo rajoną, kuriame šeima gyveno anksčiau.

Anūkai netrukus prisitaikė. Jie mėgo bėgioti su vaikais prie namo plytinčioje aikštėje, prasimanydavo pramogų ant stogo, kaip antai žaisti slėpynių tarp senelės iškabintų paklodžių, lakstydavo aukštyrų žemyn akmeniniais laiptais, nepamiršdami sekti, kada kaimynė iš pirmo aukšto išves laukan žavingą savo šunelį.

Regis, labiausiai vaikus sužavėjo šviesa, kuri įsižiebdavo vos nuspaudus jungiklį, ir miegas ne dulkėse, bet tyrame ore. Praėjo keli mėnesiai, išsprogo medžiai ir nutilo sutartinis vaikų kosulys.

Senojo namo liekanas dėl saugumo aptvėrė. Miesto valdžia ruošėsi galutinai jį likviduoti.

Elefterija Koralis su vaikais nūnai turėjo ne daugiau nei pabėgėliai, prieš dešimtmetį atvykę iš Mažosios Azijos. Tūkstančiai atkako tuščiomis rankomis, turėdami tik drabužius, kuriuos vilkėjo; dauguma iki šiol vargingai gyveno miesto pakraščiuose. Būsto problema, su kuria susidūrė tokia galybė atėjūnų, iki šiol nebuvo išspręsta, ir jei ne ponios Koralis svertingumas, Elefterija taip pat būtų turėjusi stoti į eilę būstui gauti. Dabar ji su vaikais buvo skurdžiai.

— Manau, namą galima atstatyti, — vyrui grįžus iš jūros pareiškė ji. — Iškuopsime sklypą ir pradėsime viską nuo pradžių.

Pavlas tik abejingai palinkėjo galva. Garsiai to nepasakė, bet senojo namo griūtis nėmaž jo nejaudino, anaip tol — jautėsi patenkintas, kad namiškiai nuo šiol gyvena pas motiną. Dėl varvančio stogo ir skersvėjų namuose per atostogas ir pats likdavo be miego.

Nespėjo Elefterija kojų apšilti naujuose namuose, o jau jos gyslomis pulsavo nepasitenkinimas.

Anytos butas Kero gatvėje buvo nedidukas, bet patogus gyventi, kiekvienas daiktas čia turėjo savo vietą, visa buvo tvarkingai sudėta, nepriekaištingai iššluota, išplauta, išvalyta, sutvarkyta ir išrikiuota. Bute buvo svetainė, du vidutinio dydžio miegamieji bei ketvirtas kambarėlis, kitados buvęs velionio ponios Koralis vyro studija. Senelė mikliai persikraustė į šį kambarį. Elefterija dalijosi dvigule lova su dukterimis, o sūnums atiteko antras miegamasis su dviem lovomis.

Temidei patiko, kad visa šeima gyvena tame pačiame aukšte. Jautėsi saugi, girdėdama senelės knarkimą, atsklandantį net pro uždaras duris, ir tylų motinos murmėjimą per miegus. Buvo apsaugota net nuo Margaritos pagiežos pliūps-

nių. Motinai miegant šalia, sesuo nežnaibė Temidės ir nepešiojo jai plaukų.

Čia nebuvo dulkių, netykojo pavojai, radijas grojo linksmą muziką, nosį kuteno ruošiamų valgių aromatas, žibalinės lempos šviesoje blyškiai spindėjo ikonos, tvyrojo ramybė. Galbūt bute ir nepakako vietos šėlti, užtat vyresnieji vaikai galėjo žaisti medžiais apaugusioje aikštėje prie namo ir netgi tyrinėti gretimas gatves. Jie prisijaukino miestą ir netrukus pajuto neišsemiamas jo galimybes.

Nors gyveno taupiai, ponია Koralis mielai priėmė iššūkį išmaitinti sūnaus šeimą. Kartu prižiūrėdavo, kad grįžę iš mokyklos berniukai atliktų namų darbus, versdavo juos sėdėti prie virtuvės stalo, kol paruoš pamokas. Lenkė anūkus prie mokslo, net papirkdama kyšiais: saldainiais, pažadais leisti ilgiau žaisti aikštėje, net nusivežti prie jūros.

Vienintelė Elefterija sielvartavo dėl praeities, ji svajojo apie laikus, kada gyvenimas grįš į įprastas vėžes. Ruoša yrančiame name suteikė jai *raison d'être**, o dabar ji nematė reikalo ryte kilti iš lovos. Ponია Koralis su nerimu žiūrėdavo į marčią, kai ši vidury dienos gulėdavo lovoje.

Sunku pasakyti, ar senelė iš tiesų perėmė vadžias taip griežtai, jog Elefterijai nebeliko noro gyventi, ar senoji ponია turėjo įsikišti, matydama, kad marčiai nusviro rankos. Temidė nenutuokė, kas nutiko pirmiau. Žinojo tik viena: gyvena pas senelę todėl, kad sugriuvo jų namas, be to, broliai su sese sakė, kad naujasis gyvenimas daug geresnis.

Daugelį mėnesių niekas nepripažino, kad motinai kažkas negerai, ir ponია Koralis gyveno kaip gyvenusi, nuduodama,

* Tikslas (*pranc.*).

kad marčios elgesys normalus. Kartais, kai vaikai išeidavo į mokyklą, ji nunešdavo Elefterijai padėklą maisto, bet ši retai kada valgydavo.

Buvo matyti, kad moteris lėtai, bet užtikrintai stengiasi numarinti save badu. Kartą, grįžusi iš miesto, ponias Koralis rado dvigulę marčios lovą tuščią. Gal ji pagaliau nusprendė „susiimti“, pamanė senoji ponias.

Pirštų galiukais nutykinusi koridoriumi ji dirstelėjo pro durų plyšį į savo kambarėlį ir lovoje po antklode pamatė marčios kontūrus. Tada įsliūkino vidun, išėmė iš spintos savo drabužius, jų vieton sudėjo iš didesniojo kambario atneštus Elefterijos rūbus. Pasikeitimas įvyko greitai. Tąakt ponias Koralis miegojo didžiojoje lovoje su prie šonų prisiglaudusiomis anūkėmis; stambus senelės kūnas atstojo joms pagalvę, ant kurios raizgėsi vaikų kojos ir rankos.

Kai Pavlas Koralis vėl apsilankė — o apsilankydavo jis vis rečiau, — užuot pasikalbėjęs su žmona, su motina aptarė, ką daryti su sklypu Antigonos gatvėje. Kartą įsitaisiusi kampe Temidė piešė, kai į namus atėjo advokatas. Temidei buvo penkeri, bet suaugusieji, regis, iki šiol laikė ją kvaila arba kurčia ir, nors advokato ir namiškių kalboje ji daug ko nesuprato, vis dėlto susigaudė pakankamai: tėvas ir *yiayia* turėjo priimti sprendimą, o motinos atžvilgiu nuskambėjo nežinomas Temidei žodis. Vėliau ji pabandė paaiškinti jį Panui — ilgą žodį, regis, kažkokios ligos pavadinimą. Kaip vėliau paaiškėjo, pokalbyje nugirstas žodis buvo „šizofrenija“.

Elefterija retai bešnirdavo iš kambario buto gilumoje. Pasitaręs su motina Pavlas Koralis nutarė paieškoti žmonai tinkamos privačios ligoninės. Gyventi nuolat prižiūrimai specialistų buvo geriausia išeitis moteriai, ištikta sunkėjančios

depresijos. Gavęs teisėjo įgaliojimus, Pavlas Koralis pardavė senojo žmonos namo sklypą. Gautus pinigus ketino skirti Elefterijai gydyti.

Vaikams pasakė, kad motina trumpam guldoma į ligoninę. Jie seniai suprato, kad mama serga, antraip argi nesikeltų iš lovos? Pažadų, kad išgijusi ir atsigavusi Elefterija grįš namo, buvo patikėta.

Namuose buvo tik Temidė su senele, kai lydėti motinos į ligoninę atvyko slaugytoja, ir mažas susikrautas Elefterijos krepšelis tarsį patvirtino, kad mama išvažiuoja tik keletui dienų.

Akimirką apglėbta motinos, Temidė stebėjosi, kodėl tokiu žvarbiu oru ji neapsivilko palto? Senelė ir mergaitė stebėjo iš balkono, kaip trapią moteriškę slaugytoja sodina mašinon ir išveža.

Grįžę iš mokyklos ir pamatę, kad Elefterijos nebėra, vyresnieji vaikai stačiai pamišo. Pastaraisiais mėnesiais jie veik nematydavo motinos, bet dabar, sužinoję, kad mažasis kambarys liko tuščias, didžiai susikrimto. Tą naktį užmigti Temidei neleido Margaritos verksmas, o brolių rauda sunkėsi net pro kambario sienas.

Elefterija Koralis apsigyveno psichiatrijos ligoninėje prie Dramos. Ligoninė buvo įsikūrusi yrančiame pastate aukštomis lubomis ir suskeldėjusiomis sienomis. Nuo namų ją skyrė daugiau nei šeši šimtai kilometrų, ir Pavlas Koralis aplankė žmoną tik kartą, pačioje jos gyvenimo ligoninėje pradžioje.

— Pavlas mano, kad ligoninė jai primena senąjį namą... — draugei pasakojo ponia Koralis. — Sako, atrodo tokia pat laiminga, kaip ir vestuvių dieną, kai įsikėlė į tą baisų pastatą.

Dukart per metus ateidavo laiškas, kuriuo pranešdavo apie

Elefterijos sveikatos būklę. Ši visą laiką buvo „stabili“, tik nežinia, kokių matu tas stabilumas buvo matuojamas — šito niekas nepaaiškino. Regis, nieko nejaudino, kad motinos diagnozės klausimas taip ir liko neiškeltas, vaikai susitaikė su mintimi, kad mamai reikia gydytis. Jiems nebūtų buvę leista motinos aplankyti, net jei ligoninė būtų buvusi arčiau.

Ant ponios Koralis komodos stovėjo vestuvinis Pavlo ir Elefterijos portretas — bene vienintelis priminimas apie porą, kurios šeimos gyvenimas iširo.

2 skyrius

Kelėtą metų ponia Koralis pavyzdingai rūpinosi vaikais. Pagaliau turėjo šeimą, kurios visada troško. Jos vyras tarnavo Graikijos laivyne ir žuvo jūroje, kai vienintelis jų sūnus buvo dar mažas. Kai vėliau Pavlas įsidarbino prekybiniame laivyne, motina nustebo ir pasijuto vieniša. Dabar jos dienas užpildė būrys vaikų. Moteriai buvo kiek per šešiasdešimt, bet ji tebetryško energija ir puikiai tvarkėsi su anūkais.

Kas vakarą, įsitaisiusi galustalėje, ponia Koralis stebėdavo vaikus. Bijojo net sau prisipažinti, kad Margarita, paveldėjusi tėvo didžiules migdolo formos akis (ir jos, ponios Koralis, apvalų veidą ir apkūnią figūrą) yra mylimiausia jos anūkė. Tanasis irgi turėjo Pavlo išvaizdą — buvo prakaulaus veido ir plačių pečių. Panas buvo gležnesnis, labiau panėšėjo į motiną, kaip ir Temidė, paveldėjusi liesą Elefterijos Koralis figūrą ir, žinoma, tą raudoną plaukų atspalvį. Giliai širdyje ponia Koralis jautėsi nusivylusi, kad anūkai žemoko ūgio, bet visą kaltę suvertė menkai mitybai, kuria turėjo tenkintis.

Mokėdama iš kirvio išvirti košę ir būdama gera siuvėja, ponia Koralis šiaip taip vertėsi, bet ir jai ne visada pavykdavo apsaugoti vaikus nuo gilėjančios ekonominės krizės. Paauglystėje Tanasis ir Panas dažnai skųsdavosi, kad po pietų vis tiek jaučiasi alkani. Tada senelė apsišarvuodavo kantrybe ir kitą dieną parūpindavo dar vieną kepalą duonos.

Kartą ponios Koralis kantrybės taure perpildė Margarita, kuri, regis, nė nesuprato, kiek pastangų senelei kainuoja

kasdienė kova su sunkmečiu. Dvyliktojo anūkės gimtadienio proga ji paruošė dovaną: persiuvo jai seną vasarinę Elefterijos suknelę.

Kai Margaritai sėdint prie stalo senelė padėjo priešais ją supakuotą dovaną, mergaitės akys žybtelėjo, bet vos praskleidusi popierių ji apsiblausė.

— Čia gi ne nauja suknelė, *Yiayia*. Žadėjai padovanoti *naują*, — suzirzė Margarita.

Anukė neapsidžiaugė nei blizgančiomis sagomis, nei juos tele apkraštuota palanka. Suknelė gulėjo jai ant kelių popieriaus gniužule, iš kurio kyšojo kaspinėlio kraštelis.

— Daugybė mergaičių gali tik pasvajoti apie tokią suknelę, Margarita! — griežtai papriekaištavo ponia Koralis.

— Taip, Margarita, — įsiterpė Panas. — Tu nemandagi.

— Užsičiaupk, Panai, — atkirto sesuo. — Nesikišk.

— Įsidėmėk, panele, — kreipėsi ponia Koralis į pasipūtusią anukę, — kad šiais laikais naujų suknelių stinga net gimtadieniams. Daugybei žmonių trūksta ir maisto. Net tik Graikijoje — visur. Todėl malonėk parodyti daugiau dėkingumo.

Griebusi rankdarbį Margaritai nuo kelių ponia Koralis išėjo iš kambario. Ji ne kažin kiek išmanė politiką, bet žinojo, kad ekonominis sunkmetis prislėgė daugelį šalių. Pats metas tai suprasti ir aikštingai jos anūkei.

Net pro uždaras kambario duris ji girdėjo pakeltus vaikų balsus, tada spiegiančią Margaritą ir galop durų trenksmą.

Temidė nieko nepasakė. Ji kaip gyva nebuvo turėjusi naujos suknelės. Visada nešiojo tik išaugtas sesers drapanas.

Praėjus dviem dienoms po Margaritos gimtadienio, pirmuosiuose laikraščių puslapiuose pasirodė nuotrauka moters, sielvartingai palinkusios prie negyvo sūnaus kūno. Netekę vil-

ties tabako fabriko Salonikuose darbininkai paskelbė streiką; siekdama suvaldyti minią policija pradėjo šaudyti ir žuvo dvylika vyrų.

Šalyje didėjo visuomenės susiskaldymas, o kartu ir nepasitenkinimas. Po žiauraus išpuolio Salonikuose kilo visuotinio streiko grėsmė, ir ministras pirmininkas, generolas Metaksas*, pasinaudojo proga įvesti naują režimą: 1936 metų rugpjūčio ketvirtą, karaliui pritarus, panaikino konstituciją, paskelbė karo padėtį ir įvedė diktatūrą, suteikiančią jam neribotą galią.

Anksčiau ginčai politinėmis temomis kildavo tik tuomet, kai namuose apsilankydavo Pavlas Koralis su draugais. Dabar tarpusavyje draskėsi Tanasis ir Panas. Brolių požiūriai į priemones šalies problemoms spręsti skyrėsi nuo pat ankstyvos paauglystės. Tanasis palaikė generolą ir žavėjosi Metakso įkvėpėjais, tokiais kaip Musolinis. Panui, priešingai, nepatiko griežta Metakso tvarka. Tiesą sakant, jis iš viso nepakentė disciplinos. Kartais ponias Koralis turėdavo berniukams priminti, kad grįžus tėvui bus priversta pasiskųsti blogu jų elgesiu. Broliai buvo per daug įmetę ir augūs, kad bijotų senelės, bet pakakdavo pagrasinti tėvo rūstybe, ir jie pakludavo.

Vienas iš retų tėvo apsilankymų sutapo su Pano maištin-gumo protrūkiu.

Tą vakarą vyko kassavaitinis Nacionalinės jaunimo organizacijos, kuriai Panas priklausė, susirinkimas. Tai buvo naujas judėjimas, prie kurio prisidėjo visi trys vyresnieji vaikai. Metaksas įkūrė organizaciją, kai tik įvedė diktatūrą, ir netrukus narystė joje tapo privaloma.

Panas nenorėjo eiti ir praleido susirinkimą.

* Ioannis Metaxas — Graikijos ministras pirmininkas (1936–1941).

— Kodėl turėčiau? — šiaušėsi vaikinai. — *Kodėl?*

Penkiolikos metų, jis buvo kone pusmetriu aukštesnis už senelę.

— Nes ten išmoksi laikytis tvarkos, — atsakė ši.

— Tvarkos? — paniekinamai drėbė Panas.

Ponia Koralis nežinojo, kad Panas ne pirmąsyk praleidžia susirinkimą. EON* viskuo jam nepatiko — pradedant aršia dešiniojo sparno propaganda, baigiant dvigubo fašistų kirvio emblema ant uniformos.

Tanasis, priešingai, nekantriai laukdavo karinių pratybų ir buvo užsibrėžęs gauti laipsnį.

Margarita taip pat pasinėrė į organizaciją. Jai patiko vilkėti uniformą ir patenkintai kartoti mantrą, kad moters vieta — namuose.

Panas pasirinko netikusią dieną mesti senelei iššūkį. Tą popietę tėvas grįžo anksčiau ir snaudė mažajame motinos kambarėlyje. Trinktelėjo lauko durys, ir jis nubudo. Išlipęs iš lovos Pavlas Koralis išgirdo, kaip sūnus kiek pakeltu balsu ginčijosi su autoriteto likučius anūko akyse netrukus prarasiančia senele. Visi žinojo, kuo gali baigtis maištas prieš Metakso režimą. Atsisakiusiam priklausyti EON grėsė pašalinimas iš mokyklos, sunkios darbo paieškos ir, kas žino, kokią dar gėdą galėjai užsitraukti? Pavlas įniršo.

Temidė sėdėjo virtuvėje prie stalo. Vos tik brolis įėjo virtuvėn, jai knietėjo šokti ir įspėti, kad tėvas namuose, bet nespėjo. Kambario durys jau buvo atlapos.

Nors daugelį mėnesių buvo nematęs vaikų, priėjęs Panui iš už nugaros tėvas neketino nustebinti sūnaus netikėtu apka-

* Ethniki Organosis Neolaias (EON) — Nacionalinė jaunimo organizacija.

binimu. Užuoat parodęs švelnumą, smarkiai trenkė sūnui per nugarą.

Panas skriste nuskrido senelės link, o ši, nė akimirkos nesusdvejėjusi, pasitraukė šalin. Vaikinas tęškėsi ant grindų ir į stalo kampą prasiskėlė kaktą.

Temidė suspigo.

Panas smarkiai susižeidė. Trinktelėjusi į plyteles jo galva net atšoko nuo grindų. Akimirka, ir Temidė suklupo prie brolio.

— Panai... Panai... Ar girdi mane?

Mergaitė pakėlė akis į išraiškingais mostais besižegnojantią senelę.

— Jis negyvas *Yiyiá*, — sukuždėjo pro ašaras. — Atrodo, mirė.

Netrukus ponia Koralis ramiai merkė į vandenį skepetą ir šluostė prakirstą anūko kaktą, ant kurios jau kilo violetinis gumbas.

Praėjo kelios sekundės, ir atgavęs sąmonę jaunuolis pasimuistė.

— Viskas bus gerai, *agápi mou*, — ramino senelė, nesusigaudydama, kas jai svarbiau — meilė anūkui ar ištikimybė sūnui. — Nesijaudink.

Tą akimirką Temidei nuo akių nuslydo rožinis šydas. Ji pervėrė tėvą piktų žvilgsniu. Kaip jis galėjo pakelti ranką prieš savo sūnų?

Panas atsipeikėjo nenučiuokdamas, kas atsitiko. Jis nesuprato, kad krito pastumtas rankos, o jau kieno buvo toji ranka — tuo labiau. Tėvas tuoj pat išėjo iš virtuvės.

Ponia Koralis atsiklaupė ant grindų, norėdama paglostyti anuką ir pasirūpinti prakirsta jo kakta.

— Kas atsitiko? — tyliai paklausė jis. — Man skauda galvą. Labai skauda.

— Griuvai, — paprastai paaiškino senelė.

Panas užsimerkė, ir priglaudusi prie lūpų smilių ponias Koralis be žodžių paliepė Temidei neprasitarti.

Ji suprato. Nevalia pasakoti apie žiaurų tėvo elgesį. Niekam. Reikia tylėti.

Sužinojęs, kad sūnus atsipeikėjo, Pavlas Koralis išsliūkino iš namų neatsisveikinęs. Grįžo į Pirėją, iš kurio kitą dieną turėjo išplaukti jo laivas.

Kai vilkėdami šaunias mėlynas uniformas iš susirinkimo grįžo Tanasis ir Margarita, rado Paną gulintį lovoje sutvarstyta galva. Išklause pasakojimą, kaip brolis „griuvo“ ir nuraminę save, kad jis sveiksta, susėdo prie virtuvės stalo pietauti. Lėkštę maisto gavo ir Panas, bet nė neparagavo.

Margarita buvo pritvinkusi įspūdžių apie parą, kuriame ką tik žygiavo.

— Man skyrė vietą pačiame priekyje! — ji bėrė žodžius ištiesdama pirmyn dešinę ranką, kad parodytų, jog moka atiduoti pagarbą. — Buvau viena iš pagrindinių!

— Puiku, mieloji. Tau taip gerai sekasi, — pagyrė anūkė ponias Koralis.

— Šiandien ir aš patyriau šį tą nauja, — įsiterpė Tanasis, nenorėdamas, kad sesuo būtų dėmesio centre. — Mus mokė laikyti šautuvą.

Jo balse skambėjo triumfo gaidelė, tarsi būtų laimėjęs mūšį.

Temidė tylėdama kramtė maistą, bet nuryti neįstengė. Buvo įprasta, kad ji nedaugžodžiauja prie stalo, todėl lengvai galėjo pasinerti į mintis. Netrukus ir ji turės įstoti į EON, bet

organizacija domino ją tik dėl vienos priežasties: norėjo išmokti šaudyti. Šaudymas atrodė naudingas ir įdomus dalykas. Daugiau niekuo EON jos netraukė.

Temidė nukreipė žvilgsnį nuo Margaritos prie Tanasio, tada pažvelgė į *yiayia* ir pasijuto priblokšta minties, kad visi jie išdavė Paną.

Jos širdelėje sukilo pyktis, baimė ir gėda. Per visai trumpą laiką trūkis, toks pat nematomas, kaip ir tas, likęs Pano kaukolėje, atskyrė Temidę nuo artimųjų.